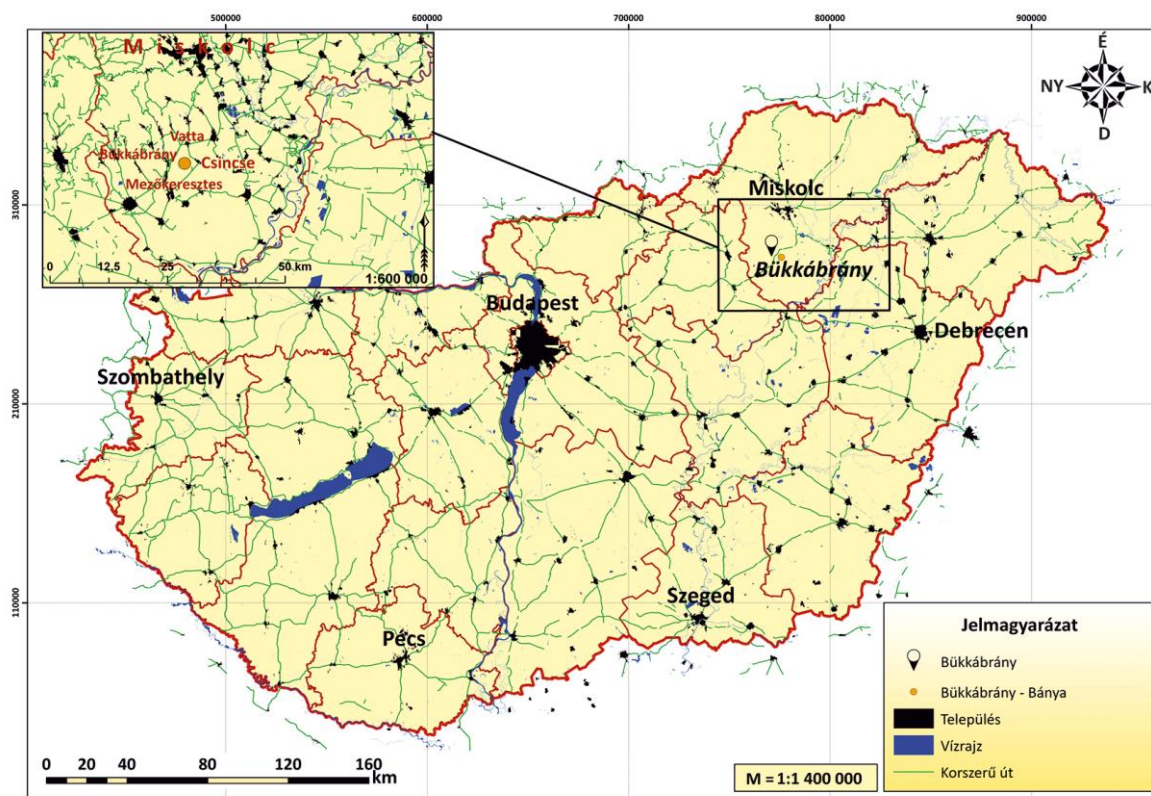

Fegyveres szarmata temetkezések Bükkábrány–Határszegen¹

K. Tutkovics Eszter

Bevezetés

Bükkábrány község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a 3. sz. főút mentén található Vatta, Csincse és Mezőkeresztes települések szomszédságában (1. kép). A természeti környezet szempontjából nagyon érdekes, a régészeti lelőhelyeket nagyban befolyásoló, mozaikos területen helyezkedik el, amelyet Borsodi Mezőségnek nevezünk (KALLI-K. TUTKOVICS 2017. 1–2.). Ezen a területen az 1960-as években folytatott geológiai kutatások óta jelentős méretű lignitlepek ismertek, amelyek komoly kitermelési potenciállal rendelkeznek. A bükkábrányi bánya 1985. óta működik, ellátva a visontai erőművet a villamosenergia előállításához szükséges lignit egy részével, illetve kielégítve a környék lakosságának felhasználási igényeit. A bükkábrányi bánya a Mátrai Erőmű Zrt. két külszíni

1. kép: Bükkábrány és a lelőhely elhelyezkedése

Fig. 1: Bükkábrány and the location of the site

¹ A cikk az NKFI K 124944 sz. „A Kárpát-medencei Barbaricum császárkori és kora népvándorlás kori temetkezéseinek online publikációja” c. pályázat keretében jött létre.

fejtésű bányája közül a kisebbik. A külszíni fejtés során a lignitlepek felett található rétegeket eltávolítják, a kitermelt meddő anyagokat pedig visszatöltik a bányatértségbe. Ahogy a külfejtés kimerül, a bánya továbbhalad, és újabb rétegeket termel le, amelyeket visszatölt az előző terület gödrébe.²

A beruházáshoz kapcsolódó megelőző régészeti feltárások 2007 óta folynak a bükkábrányi bánya területén a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársainak vezetésével. A feltárások megkezdése óta egyetlen év sem telt el régészeti munkálatok nélkül a bánya területén. A 2011–2012. évben egy szűkebb régióhoz, az egykori Csincse-patak magaspartjához érkeztek a feltárások. Ekkor kezdtük el a XI. lelőhely ásatását. A lelőhely déli részén lévő szarmata sírok bemutatására már korábban sor került (K. TUTKOVICS 2015.). Az északi, azaz XI/B. elnevezésű munkaterületen a szarmata temető a 2013. év végén került elő. A következő év elejéig 42 sírt tárhattunk fel, azonban tél végére, előre nem egyeztetett módon a terület nagy részét kitermelték. A szarmata temető lehetséges méretéről 2014 nyarán pontosíthattuk elképzeléseinket, ugyanis ekkor kezdtük el a szomszédos, XII. lelőhely feltárását. Keserűen vettük tudomásul, hogy a szarmata temetőnek nagy számban voltak további sírjai, ugyanis a XI/B. és a XII/B. munkaterület megtalált temetkezései között közel 100 méteres terület pusztult el. A leletanyag szélesebb körű feldolgozásáig csak feltételezhetjük, hogy a két részlet egyazon temetőhöz tartozott, habár a térképen jól kirajzolódnak az egykor összetartozó sírsorok. A 2013–2014. évben a XI/B. és a XII/B. lelőhely területén összességében 107 sírt mentettünk meg és tártunk fel.³

A XI/B. munkaterületen a sírok magasabban helyezkedtek el, azonban ez nem volt szembetűnő a feltáráskor, mivel az egész lelőhely a Csincse-patak nyugati magaspartjára lokalizálódott.⁴ A XII/B. munkaterület lehúzódott a patak árterébe,⁵ a szarmata sírokat viszont még a magasabban fekvő területetekre ásták (2. kép). A két temetőrészlet között még ennek ellenére is érzékelhető a szintkülönbség, azaz nyugati irányból kelet felé haladva egyre alacsonyabb területen helyezkedtek el a sírok. A temető további érdekessége, hogy közvetlen közelében, déli irányban, csupán néhány tíz méterre húzódik a Csörsz-árok egyik külső vonala (GARAM-PATAY-SOPRONI 2003. 33.).

Jelen írásban a temetőben feltárt öt fegyveres sír bemutatására kerül sor.⁶

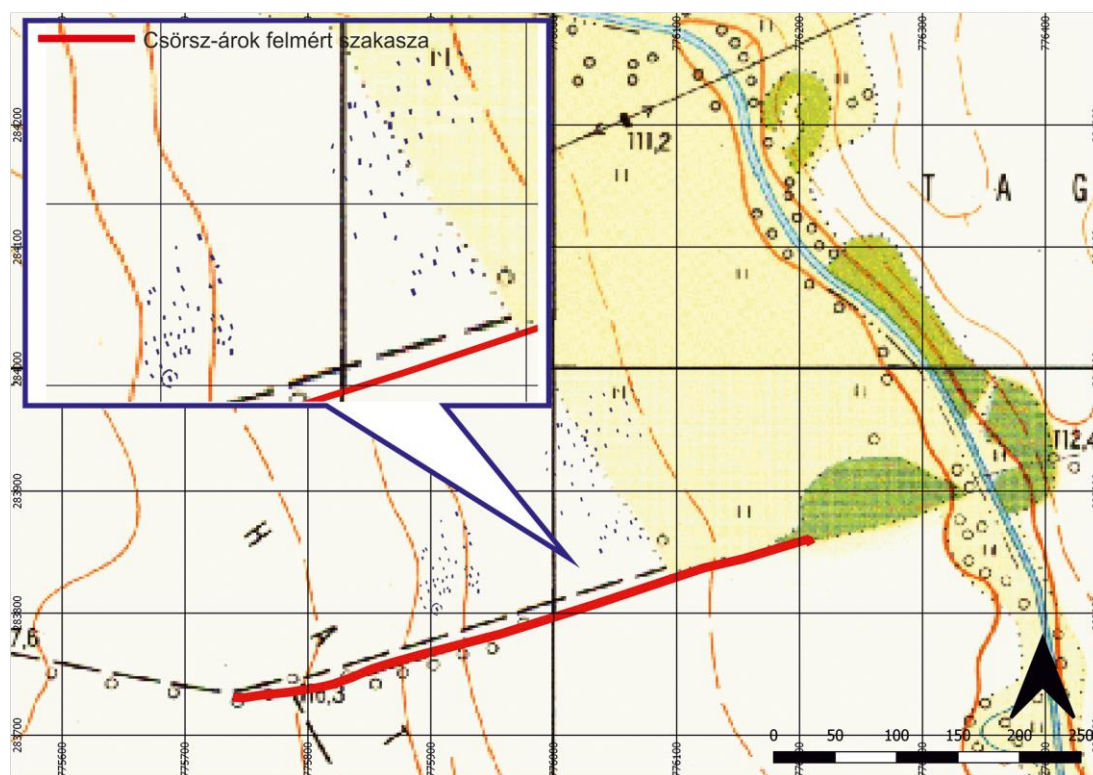
2 Forrás: www.mert.hu (utolsó letöltés 2020. október 28.).

3 A feltárás megelőző jellege ellenére a sírok megmentéséről kell beszélnünk, ugyanis a temetőrészletek nagy hányada a korábban bejelentett lelőhelyhatárokon kívülre esett, amit a beruházó nagyon nehezen fogadott el.

4 A XI/B. lelőhely rendkívül gazdagnak bizonyult, a szarmata temető és egy település mellett a következő jelenségeket tártuk fel: egy középső neolitikus, AVK település és sírjai, egy kora rézkori, tiszapolgári kultúrához tartozó temető, a középső rézkori bodrogkeresztúri kultúra egy temetője, a középső rézkori hunyadihalmi kultúra egy települése és egy késő vaskori kelta település, továbbá megkutattuk a Csörsz-árkot.

5 A XII/B. lelőhely ártéri jellege miatt régészeti szempontból már szerényebbnek bizonyult. A feltárt jelenségek a következők: egy középső neolitikus, AVK település és a tiszadobi csoport néhány temetkezése, a középső rézkori Baden kultúra egy települése és néhány temetkezése, továbbá késő vaskori kelta, valamint szarmata településjelenségek.

6 Következésképpen csak fegyveres temetkezéseknek nevezzük ezeket a sírokat, mivel a csontok antropológiai vizsgálata eddig nem történt meg és a jövőben sincsen kilátásban. Feltételezzük azonban, hogy az elhunytak kivétel nélkül férfiak voltak.

2. kép: Bükkábrány–Bánya XI/B és XII/B lelőhely szarmata sírjai, valamint a Csörsz-árok
Fig. 2: The Sarmatian graves of sites Bükkábrány–Bánya XI/B and XII/B and the Csörsz ditch

A temetkezések és a leletek leírása

Str. 1673. (3. kép)

A humuszolás során egy bizonytalan folt jelentkezett, amelyből egy lándzsahegyet fordított ki a munkagép. Igen sekély, nagyméretű, hozzávetőlegesen téglalap alakú, egyenes aljú, függőleges falú sírgödör, amelynek északi oldala lekerekített sarkú, déli oldalát nehezen követhettük a bontás során.

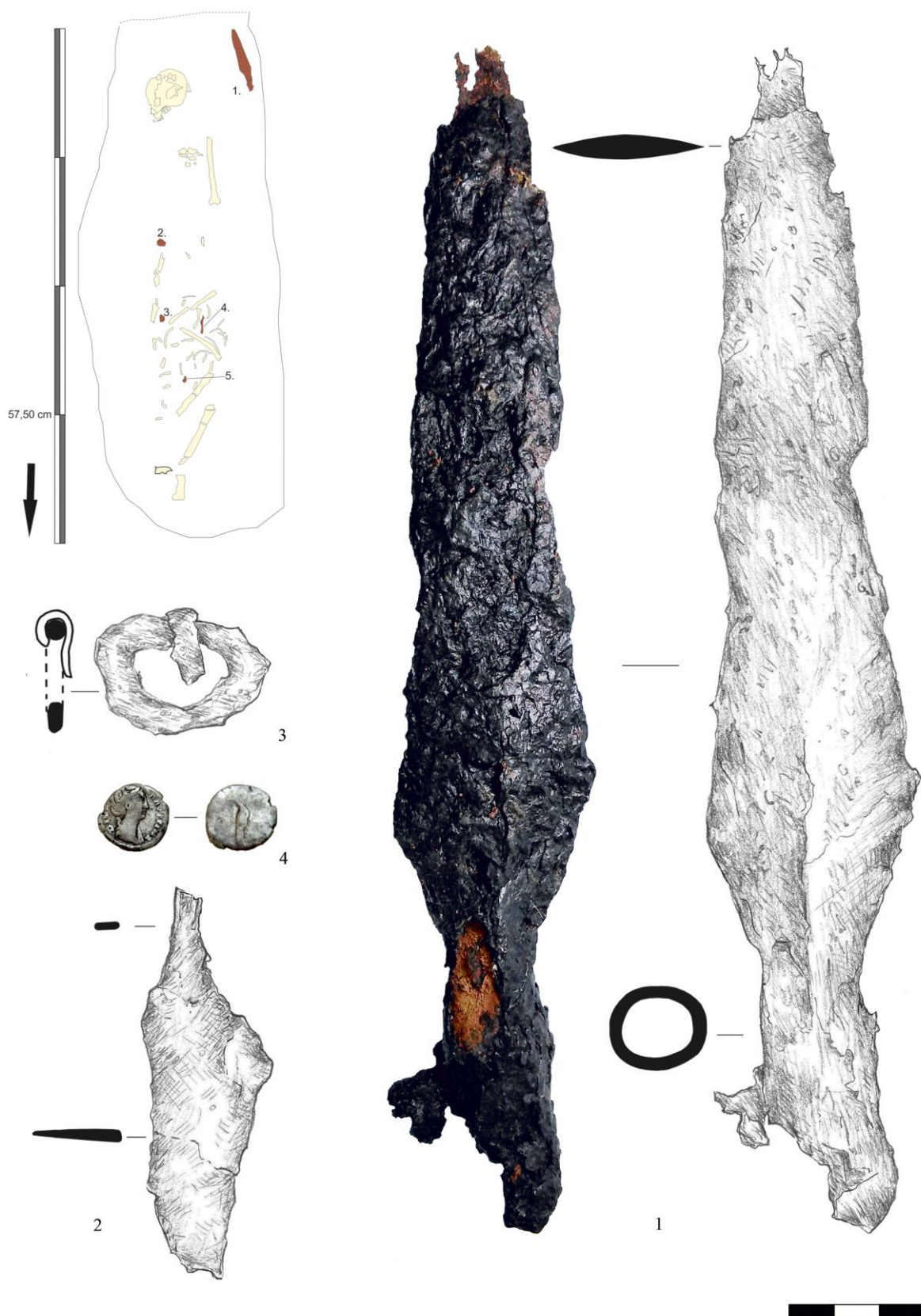
Benne nagyon erősen bolygatott és összedúlt, töredékes emberi váz. A koponya a sírgödör délkeleti részén található összeroppanva, jobb oldalára billenve. Az állkapocs a sír északi részén került elő a szétszórt bordák, csigolyák és alsó végtagok között. A rablógödör nem volt dokumentálható.

Tájolás: DK-ÉNy 160°.

A sírgödör mérete 85×230 cm. Relatív mélysége 10 cm.

Leletanyag:

1. A sírgödör délnyugati részén, a koponya bal oldalán, a humuszolás során került elő egy *vaslándzsahegy*. Köpűje ekkor enyhén meghajlott. A penge háromszög alakú, a köpű felőli harmadában kiszélesedik és erősen szögletesedik. Köpűje

3. kép: Bükkábrány-Bánya XI/B. és XII/B. lelőhely Str. 1673.
Fig. 3: Bükkábrány-Bánya sites XI/B and XII/B Str. 1673

- kúpos, a pengető átmetszete rombusz alakú, az itt található borda a penge kiszélesedő részéig fut. H. 25,6 cm, ebből a köpű 6,2 cm, sz. 2,8–4,6 cm, a köpű átmérője 2,1 cm (3. kép 1.).
2. A sír keleti részén apró *vastöredékek*. 0,75×2,4 cm, 0,7×2,7 cm, 1,05×1,6 cm, 0,25×2,4 cm.
 3. A medence helyének környékén, annak jobb oldalán kisméretű *vastöredékek*. 0,95×2 cm, 0,5×1,65 cm, 0,9×2,1 cm.
 4. Az egykori medence bal oldalán középső nyélállású, ívelt hátú, enyhén ívelt pengéjű *vaskés töredékei*. H. 8,8 cm, sz. 1,7–2,75 cm, penge v. 0,3 cm, nyéltüske v. 0,6 cm (3. kép 2.).
 5. A láb között *vascsat*. A csattest enyhén félkör vagy D alakú, téglalap átmetszetű, a pecek elvékonyodik. Sz. 3,75 cm, h. 3 cm, v. 0,6 cm (3. kép 3.).
 6. Az egykori medence környékén, a csontok alatt, felszedés közben *ezüstérme* került elő. Előlap: DIVA FAVSTINA, a fejtető irányából erősen kopott, hátlap: jobb kezét magasba tartó, álló alak, szinte sima felületűre kopott (Antoninus Pius). 1,75×1,75 cm, v. 0,25 cm (3. kép 4.).
 7. A bontás során hosszúkás, ovális átmetszetű *vastöredék* került elő. 0,45×1,85 cm.

Str. 47. (4. kép)

Nagyméretű, téglalap alakú, közepes mélységű, egyenetlen aljú, egyenes falú, északnyugati részén enyhén méhkasos oldalú sírgödör. A rablógödröt (Str. 57.) a sír középső részén nyitották meg, majd a sír egészére ráasták.

A sírban erősen bolygatott és kifosztott, hiányos emberi váz. A csontok közül csak a sír keleti, északkeleti részén maradtak meg a combcsontok töredékei, illetve bontás során jelentkezett néhány további kisebb csonttöredék.

Tájolás: DK-ÉNy 160°.

A sírgödör mérete 115×245 cm. Relatív mélysége 45 cm.

Leletanyag:

1. A sír délnyugati részén *vaslándzsahegy*. Pengéje hegy felőli része törött, eredetileg levél alakú, alsó harmadában szélesedik, de kissé legömbölyített formájú. A pengető átmetszete lencse alakú. A köpű hosszú, hengeres. H. 20 cm, ebből a köpű 10,1 cm, sz. 2,7–4,2 cm, v. 1,15 cm, a köpű átmérője 2,25 cm (4. kép 1.).
2. A sír nyugati oldalánál, a délnyugati sarokhoz közelebb 1 db sötétkék, nyomott gömb alakú *üvegyöngy* világos betéttel, 1,×0,6 cm, valamint 1 db világosbarna, nyomott gömb alakú *üvegyöngy*, 0,7×0,95 cm (4. kép 2.).
3. A sírgödör középső részén hosszúkás, vékony, kisméretű *vastárgy* töredéke. 0,4×2 cm, v. 0,35 cm.
4. A sírgödör nyugati falánál D alakú *vascsat* kisméretű töredéke. H. 2,5 cm, v. 0,4 cm. Egy hosszúkás, lapos, téglatest átmetszetű *vastárgy* töredéke. 0,8×2,1 cm, v. 0,4 cm.
5. A sírgödör keleti falánál szürke, korongolt, homokkal és nagyobb kerámia-zúzalékokkal soványított, hasánál erősen öblösödő, kis méretű *fazék*. Ma. 9,1 cm, szá. 9,5 cm, pv. 0,9 cm, há. 11 cm, fá. 5 cm (4. kép 3.).

4. kép: Bükkábrány-Bánya XI/B. és XII/B. lelőhely Str. 47.
Fig. 4: Bükkábrány-Bánya sites XI/B and XII/B Str. 47

6. A sírgödör északkeleti részén *vasfejsze*. Foka vaskos, erősen kiszélesedő, kerek, a nyéllyuk szintén kerek. A penge felülről ék/háromszög alakú, szimmetrikus, a nyaknál enyhén keskenyedik, majd folyamatosan szűkül az él irányában. Oldalról a penge éle irányában enyhén kiszélesedő. H. 14,1 cm, sz. 1,35–5,1 cm, ma. 3,75–4,1 cm (4. kép 4.).
7. A bontásból *vaskés* töredéke, szerves anyaggal való kötözés nyomaival a felületén. H. 3,45 cm, sz. 2,2 cm, v. 0,6 cm (4. kép 5.).

Str. 76. (5. kép)

Nagyméretű, téglalap alakú, sekély mélységű, egyenes aljú és falú sírgödör. Metszetre bontáskor fakoporsó foltja jelentkezett, a sír északi harmadában pedig a rablógödör (Str. 114.). A koporsó a sírgödör közepén, foltokban jelentkezett kb. 110×190 cm-es területen. A sír teljes mértékig rabolt volt. Emberi csontok nem maradtak, csupán a sír déli részén volt néhány fog.

Tájolás: DK-ÉNy 176°.

A sírgödör mérete 162×334 cm. Relatív mélysége 20 cm.

Leletanyag:

1. A sírgödör délkeleti sarkában, a nyelési szinten vastárgy, feltehetően *koporsókapocs* maradványai, amelyek felszedés közben szétporladtak.
2. A sír déli részén egytagú, aláhajlított lábú, felső húros *ezüstfibula*. A fejrésznél, a kengyelrész végén, a kengyel és a láb találkozásánál, valamint a lábvégen 3-3-3-3 rovátkolt ezüstdrótot hajlítottak rá, továbbá egy drót zárja a lábvéget a tűtartó irányából. A kengyel és a lábrész találkozásánál 9×-es(?) a tűtartó drótjának felcsavarása. A kengyel félkörös átmetszetű. H. 6 cm, ma. 0,85 cm (5. kép 1.).
3. A sír középső részén, kissé a bal oldalon kétélű, egyenes pengéjű *vaskard* öt darabja, amelyen a fatok jó állapotban maradt meg. H. 90 cm, sz. 2,5–8,5 cm, ebből a markolat h. 16,5 cm, sz. 3 cm, v. 0,2 cm (5. kép 2.).
4. A kardtól keletre, a markolathoz közel félgömbös testű, öntött *bronzcsengő*. Palástját két méretben 6 kettős koncentrikus kör díszíti, ezek méret szerint váltakoznak egymás mellett. A palást tetején egy nagy kettős koncentrikus kör közepén három lyukat alakítottak ki, az egyikben bronz drótfonat található, amelyre ráerősítették a csengő bronz drótakasztós vasnyelvét. A palást alját kettős vonaldísz keretezi. Átm. 4,1 cm, ma. 2,1 cm, v. 0,2 cm. A vasnyelv 2,6×1,05 cm, v. 0,5 cm (5. kép 3.).
5. A sír középső részén négyszögletes *vascsat* töredéke, amelyre a pecek kis töredéke rákorrodálódott. Sz. 3,2 cm, h. 2,9 cm, v. 1,1 cm (5. kép 4.). Továbbá egy D alakú *vascsat* töredéke kis pecektöredékkel. Sz. 2,7 cm, h. 2,6 cm, v. 0,75 cm (5. kép 5.). További apró, meghatározhatatlan *vastöredékek*.
6. A jobb lábszár helyén vörös, homokkal és apró kerámiazúzalékkal soványított, talpgyűrűs, fordított csonka kúpos, korongolt kis *tál*, a felületén vörös, matt festéssel, amely néhol megkopott. Pereme kissé megvastagodik, vállát egy 0,3 cm széles bevágás tagolja. Ma. 5,6 cm; pá. 12 cm. pv. 0,9 cm, a talpgyűrű átm. 5,25 cm (5. kép 6.).

7. A bal lábszár helyén *vas nyílcsúcsok* töredékei. Egy ép, háromélű – h. 4,2 cm, sz. 0,9 cm – és legalább két ugyanilyen típusú példány töredéke (5. kép 7.). Két hosszúkásabb, rombusz átmetszetű darab. 4,6×0,9 cm és 4,26×0,8 cm (5. kép 8.), illetve további apró vastöredékek, amelyek szintén nyílcsúcsok maradványai lehetnek.
8. Kisméretű *obszidiánszilánk*. 0,85×1,05 cm (5. kép 9.).
9. A bal láb vége helyén rossz minőségű, töredezett ezüstérme, előlapján olvasható DIVA felirat és női büszt, hátlapján elmosódott álló alak szemből. 1,65×1,8 cm, v. 0,2 cm (5. kép 10.).

Str. 170. (6. kép)

Nagyméretű, téglalap alakú, sekély, egyenes aljú és falú, teljesen kirabolt sírgödör. A vázból csupán az alsó végtag néhány csontja maradt meg a sír északi és északkeleti felében, ezen kívül teljesen bolygatott volt. Az északi részen fekete, különálló rétegben fennmaradt valamilyen szerves anyag maradványa, feltehetően a koporsóhoz tartozhat, 35×133 cm. Erősen szenes jellegű, a láb táján domború az alja.

Tájolás: DK-ÉNy 170°.

A sírgödör mérete 125×325 cm. Relatív mélysége 10–13 cm.

Leletanyag:

1. A sírgödör közepén kétélű, egyenes pengéjű *vaskard* három darabja, amelynek fatokja is megmaradt. A markolatból kis töredék őrződött meg. A fatok középső részén 2,4×7,5 cm-es textilmaradvány található. A kard markolata és hegye hiányos. A három töredék 39×2,00–5,8 cm, 40,5×6–6,6 cm (ebből h. 2 cm és v. 0,65 cm a markolat indítása) és a markolat 3,9 cm. Összességében a kard hossza: 83,4 cm, v. 0,75–2,15 cm (6. kép 1.).
2. A kard nyugati oldalán D alakú *vascsat* töredéke kis pecekdarabbal. A csattest négyszögletes, a csatpecek téglalap átmetszetű. Sz. 5,2 cm, h. 4,2 cm, v. 0,50cm (6. kép 2.).

Str. 173. (6–7. kép)

Nagyméretű, téglalap alaprajzú, mélyebb, egyenes aljú, egyenes falú sírgödör. Erősen rabolt, a déli részét a rablásokor mélyebben megbolygatták. A csontok közül kevés maradt meg, csupán néhány hosszúcsont a sír délnyugati és északi felében, de ezek is erősen töredékesek. A rablás a sír egészére kiterjedt.

Tájolás: DK-ÉNy 160°.

A sírgödör mérete 130×265 cm. Relatív mélysége 75–80 cm, a sír déli részén, a bolygatás helyén: 85 cm

Leletanyag:

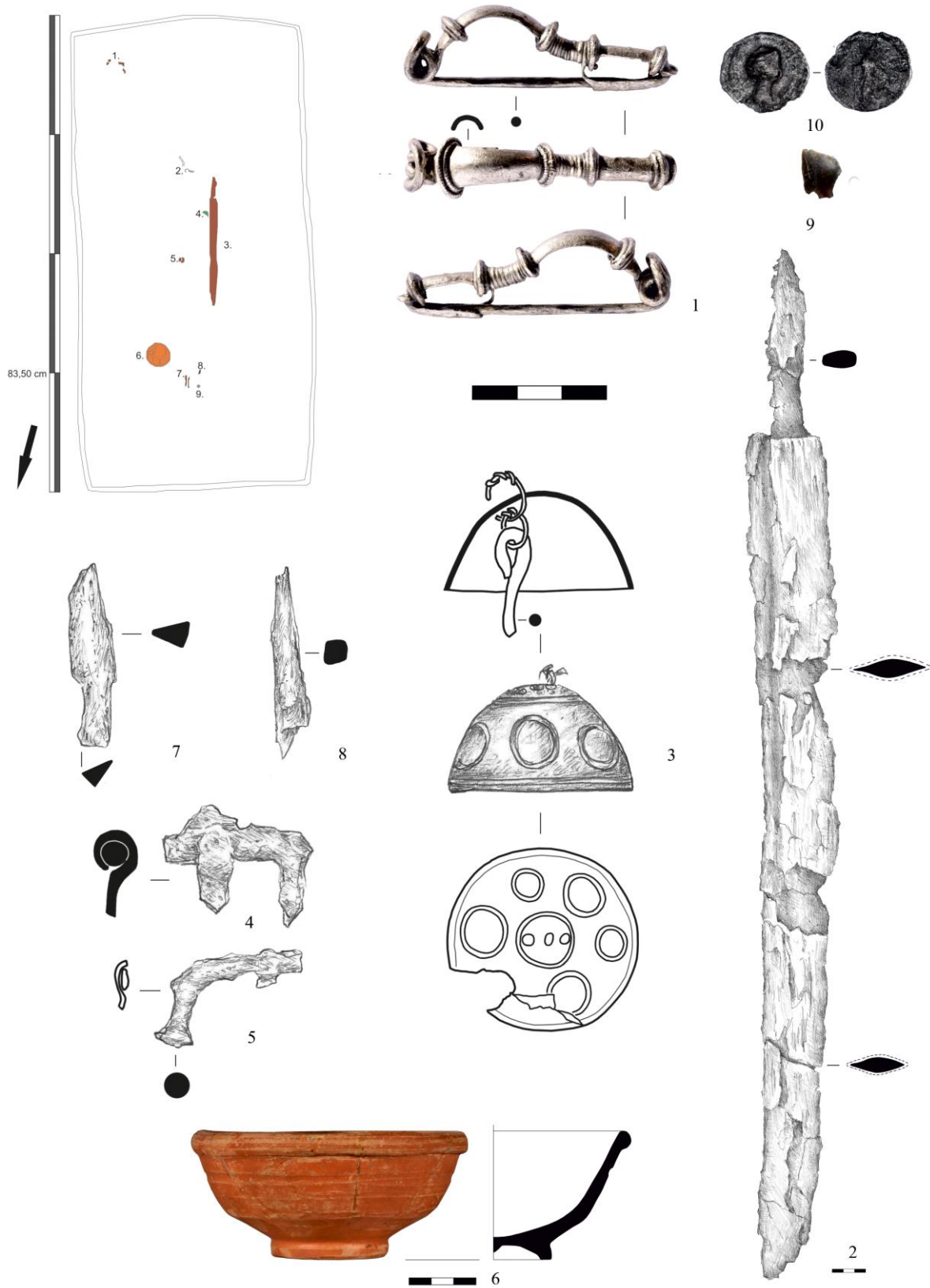
1. A sír délkeleti sarkában, mindössze 3 cm-es mélységben *vaslándzsahegy* kúpos köpütöredéke. 2,65×5,6 cm, v. 0,75 cm (7. kép 1.).
2. A sír déli részén, 51 cm mélyen *ezüstérme*. Marcus Aurelius 162–163-as verete (RIC III 70.). Előlap: IMP M ANTONINVS AVG, hátlap: PROV DEOR TR P XVII COS III. 1,75×1,8 cm, v. 0,2 cm (7. kép 2.).

3. A sír déli részén, 52 cm mélyen *ezüstérme*. Előlap: DIVA FAVSTINA, hátlap: AVGVSTA. 1,65×1,8 cm, v. 0,15 cm (7. kép 3.).
A 2. és 3. számú lelet közvetlenül egymás mellett helyezkedett el.
4. A sír délnyugati sarkában, 53 cm mélyen apró, lapos *vastöredék*. 1,1×1,5 cm, v. 0,3 cm.
5. A sír délkeleti harmadában, 36 cm mélyen kisméretű *bronzkarika*. Kör átmetszetű, egyik oldalán elvékonyodik. 1,95×2 cm, v. 0,45 cm (7. kép 4.).
6. A sírgödör keleti falánál *vastárgyak*.
Hosszúkás, ovális, lapos *vascsatfej*. Átmetszete téglalap alakú, a pecek ép. H. 6,9 cm, sz. 2,75 cm, v. 0,6 cm (7. kép 5.).
Trapéz alakú, lemezes vas, enyhén íves *pajzsfogó*. Átmetszete lapos. Egyik vége törött, ép végén apró lyuk, amely a szög helye lehet. Felületére az elkeskenyedő részen 1,5 mm vastag szerves szálaradvány van csavarva. H. 12,6 cm, sz. 2,55–3,6 cm (7. kép 6.).
7. A sír északkeleti részén két hosszúkás, hatszögletű vasveret, végükön egy-egy szegeccsel. 1,8×6,2 cm, v. 0,55 cm és 1,6×6,6 cm, v. 0,45 cm (7. kép 7.).
8. A sírgödör északi harmadában, a keleti falnál *vastárgyak*.
Háromszög alakú *vaslemez* két töredéke egy kis vasszegeccsel. 1,2×1,8 cm, v. 0,3 cm és 1,6×2,7 cm, v. 0,35 cm, a szegecs 0,3 cm.
Domború, kupola alakú vas *pajzsdudor* töredéke, pereme felett befelé hajló, kónikus, 1,5 cm magasságú gallér keretezi. Keskeny pereme nagyrészt hiányzik, csak egy 5 cm nagyságú darabban maradt meg. 5,9 cm, átm. 12,5 cm, v. 0,35 cm, a perem sz. 3 cm (6. kép 3.).
9. A lábfej között félkör alakú, íves *vassarkantyú* töredéke vastüskével, a felületén textillenymattal. H. 7,45 cm, sz. 1,75 cm, v. 0,5 cm, a szegecs h. 1,35 cm (7. kép 8.).
10. A sír északkeleti sarkában lapos, lemezes *vastárgy* töredéke. 1,7×2,4 cm, v. 0,5 cm.

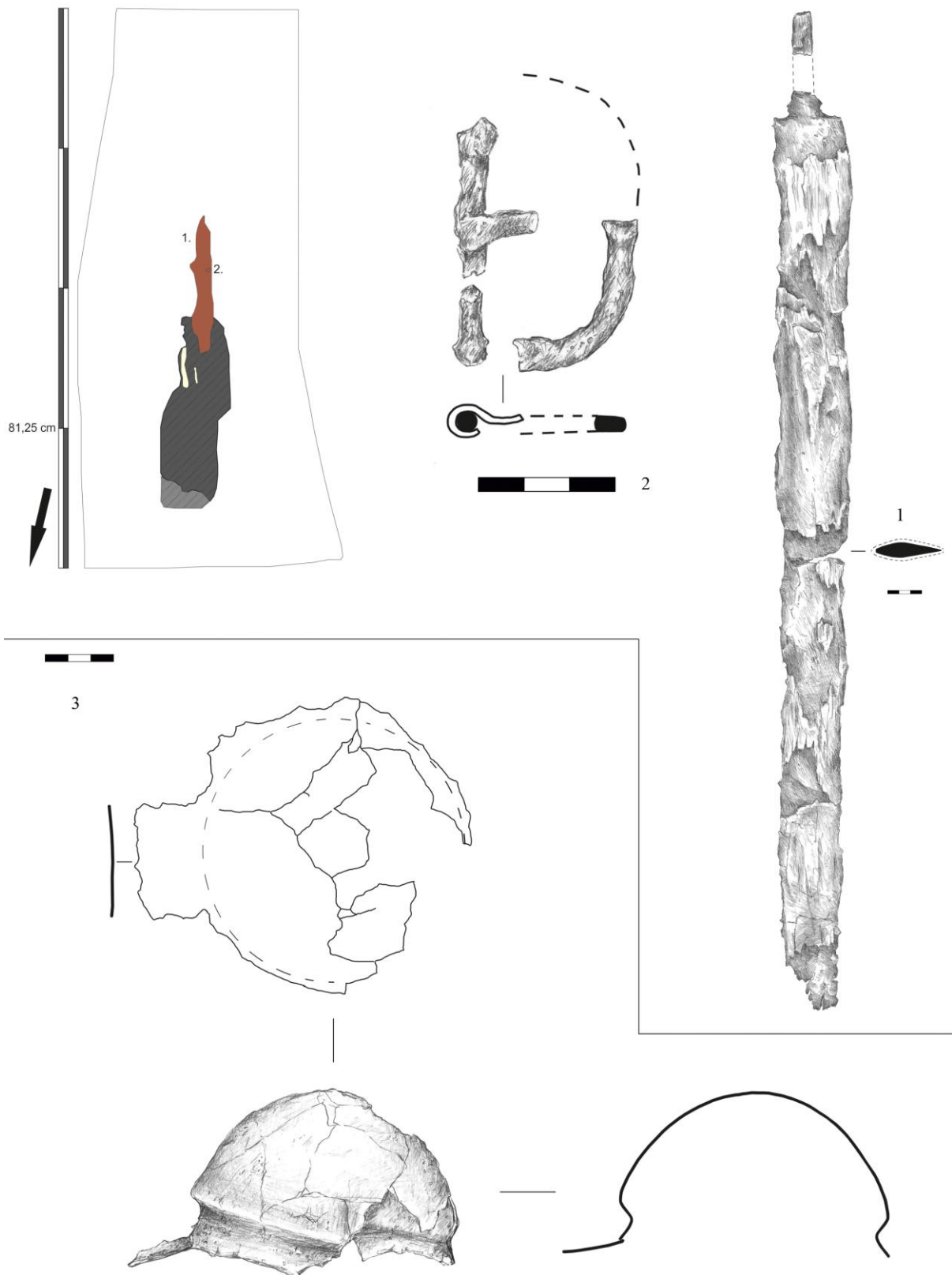
A temetkezések elemzése

A 107 síros szarmata temető teljes és részletes elemzését jelen írásban mellőzzük, erre majd később kerülhet sor, a leletanyag szélesebb körű feldolgozása során. A sírok behatóbb értékeléséig feltételezzük, hogy a két feltárt rész egyazon temetőhöz tartozott.

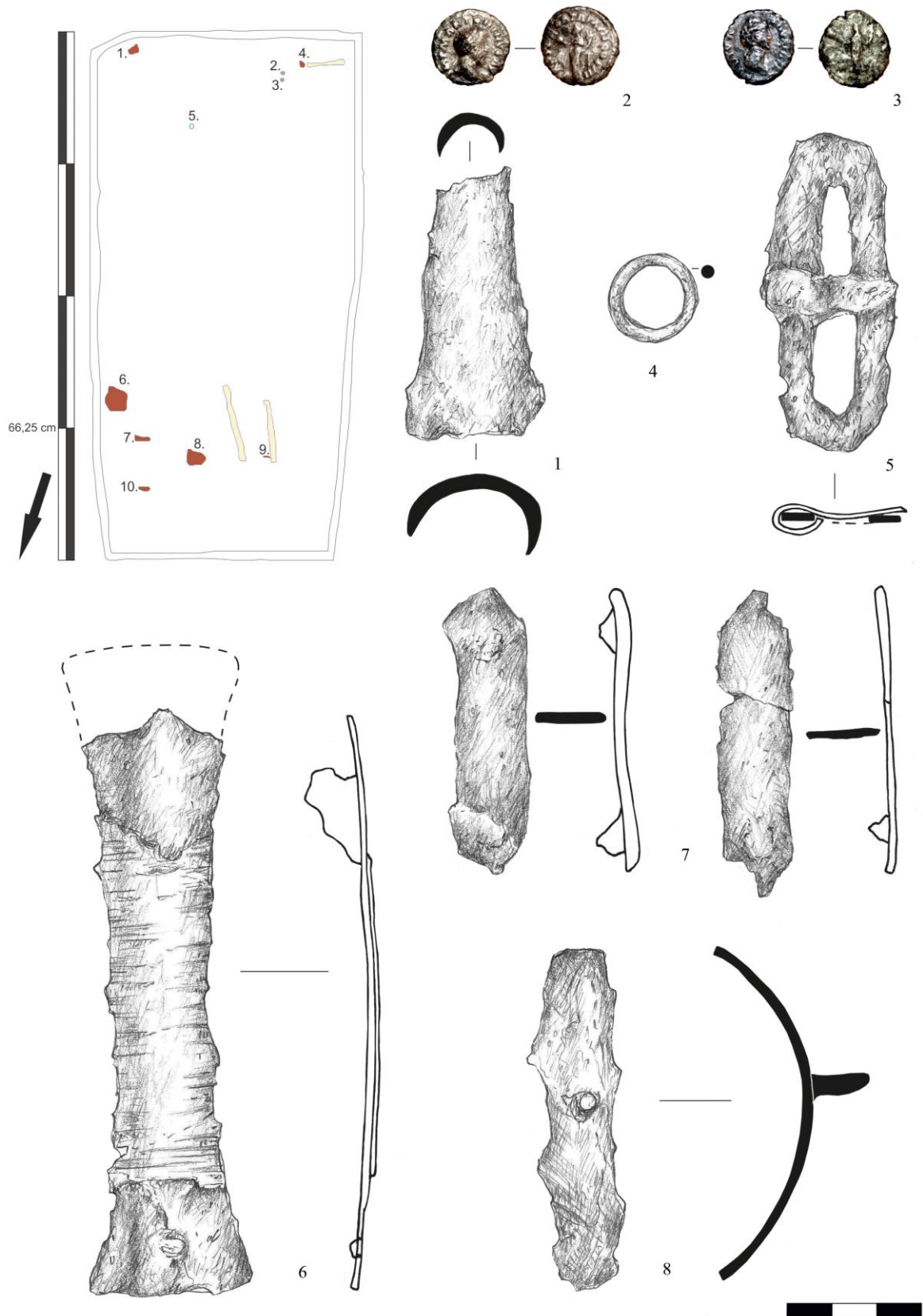
A temető térképét szemlélve – eltekintve a középső, elpusztított sávtól – két részre tudjuk osztani a sírokat. A nyugati oldalon sokkal szorosabban helyezkednek el, míg a keleti részen szellősebben ásták meg a sírgödöröket. A leletanyag teljes elemzése nélkül csupán gyakorlati irányból közelíthetünk ehhez a jelenséghez, azaz arra következtethetünk, hogy a magasabb részen nem feltétlenül állt rendelkezésre annyi hely, mint a kevésbé megfelelő, árterés rész irányában. A nyugati rész közelében feltártunk ugyan egy kiterjedt szarmata települést, de a pontos kronológiai viszonyok tisztázása nélkül nem vonhatunk le semmilyen következtetést a település és a temető közötti összefüggésről.

5. kép: Bükkábrány-Bánya XI/B. és XII/B. lelőhely Str. 76.
Fig. 5: Bükkábrány-Bánya sites XI/B and XII/B Str. 76

6. kép: Bükkábrány-Bánya XI/B. és XII/B. lelőhely Str. 170. és 173.
Fig. 6: Bükkábrány-Bánya sites XI/B and XII/B Str. 170 and 173

7. kép: Bükkábrány–Bánya XI/B. és XII/B. lelőhely Str. 173.

Fig. 7: Bükkábrány–Bánya sites XI/B and XII/B Str. 173

Sírjelöléssel három esetben talákoztunk a temető teljes területén. Két sírt szakaszokból álló körárok kerített, illetve a temető egyik délnyugati sírját a gödrén belül kőpakolással látták el.

A sírok egyetlen kivétellel kisebb-nagyobb eltérésekkel dél-északi tengelyűek. Az egyetlen ide nem illő temetkezés egy északnyugat-délkeleti tájolású, zsugorított helyzetű, melléklet nélküli halott sírja.

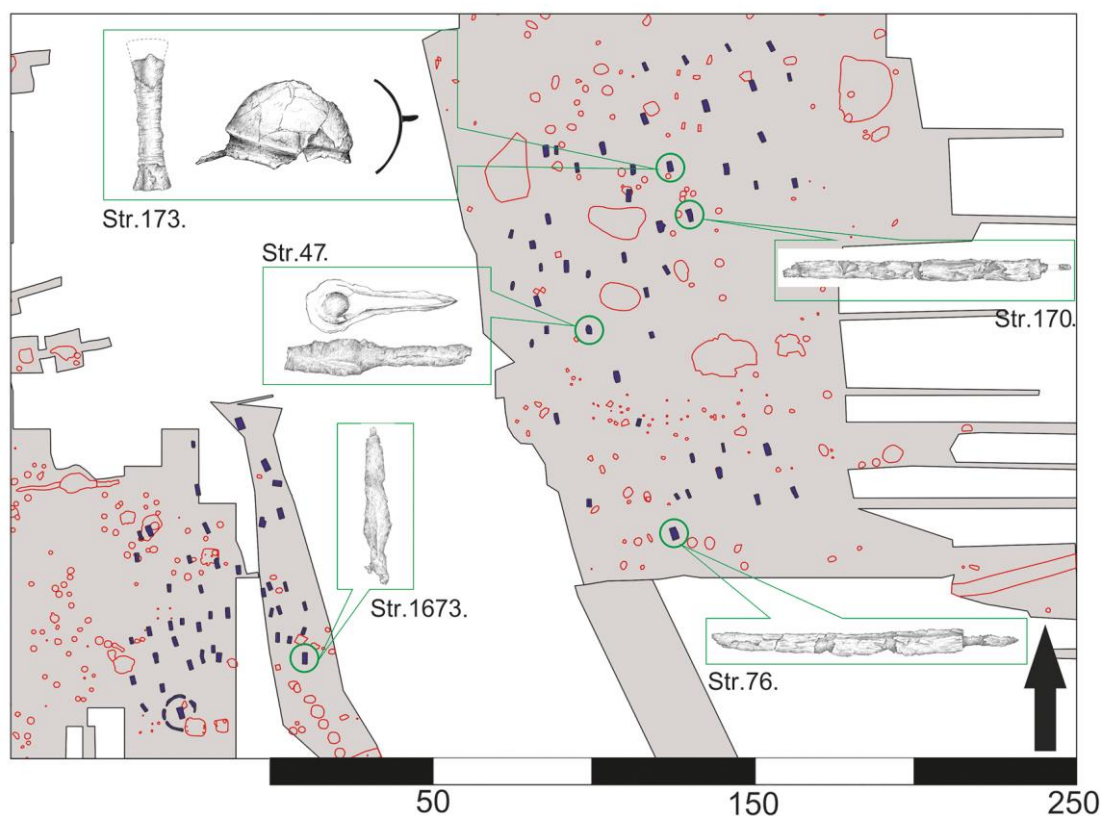
A szarmata sírok nagy részéhez hasonlóan a bükkábrányi temetőt sem kímélte meg a rablás, néhány kivételt leszámítva a temetkezéseket megbolygatták. Valamennyi bemutatott fegyveres sír rabolt, némelyikben csont is alig maradt.

A fegyveres temetkezések adatai az alábbiak:

Str. szám	Tájolás	A gödör mérete (cm)	Mélysége (cm)	Index és alapterület (m ²)	Rablás/bolygatás	Egyéb
1673.	DK-ÉNy 160°	85×230	10	2,70 és 1,95	Rabolt	
47.	DK-ÉNy 160°	115×245	45	2,13 és 2,81	Rabolt	
76.	DK-ÉNy 176°	162×334	20	2,06 és 4,00	Rabolt	fakoporsó
170.	DK-ÉNy 170°	125×325	10-13	2,60 és 4,06	Rabolt	fakoporsó
173.	DK-ÉNy 160°	130×265	75-80	2,03 és 3,44	Rabolt	

Ahogy látható, a sírgödrök alapvetően nagynak határozhatók meg, habár a rablás jelentősen változtathatott eredeti kiterjedésükön és formájukon. A Str. 76. és Str. 170. sír a legnagyobb. Ki kell emelnünk, hogy ezekben fakoporsó nyomaira bukkantunk. A két temetkezés további közös jellemzője, hogy egy-egy kard volt a sírban. Mindkettő erősen bolygatott, a csontokból csupán kis töredékek maradtak meg. A sírgödör mérete, a kifosztottság mértéke és az előkerült fegyverek alapján joggal feltételezhetjük, hogy eredetileg rangos temetkezések voltak. Mélységük azonban nem volt számottevő. A legmélyebb a Str. 173. sír, mely a feltárt fegyverek alapján ugyancsak a gazdagabb sírokhoz tartozhatott.

Megjelölve a térképen a fegyveres temetkezéseket, szabályszerűséget ugyan nem, de kisebb érdekességet vélhetünk felfedezni (8. kép). A Str. 170. és Str. 173. sír egymáshoz nagyon közel helyezkedik el egy délkelet-északnyugati – azaz a sírok tájolása szerinti – tengely mentén. Ugyanez igaz a Str. 47. és Str. 76. temetkezésre, azonban ezek már nagyobb távolságra vannak egymástól. A Str. 1673. sír viszont az összes többi fegyveres temetkezéstől különállóan található. Ugyanakkor a temető egészét tekintve megállapítható, hogy a fegyveres sírok semmiképpen sem helyezkedtek el csoportban, hanem a temető egész területén szóródtak.

8. kép: A fegyveres sírok elhelyezkedése a temetőben
 Fig. 8: The location of the graves with weapons in the cemetery

A temetkezések leletanyaga

Csatok

A bükkábrányi öt fegyveres sírban összesen hat vascsat került elő, a Str. 76. temetkezésben ugyanis két csat volt (5. kép 4-5.). A csatok közül mindössze kettő maradt meg épségben, a többi töredékes volt. Közülük három feltehetőleg D alakú volt (Str. 47., 76., 170. – 5. kép 5., 6. kép 2.), egy töredék pedig négyszögletes (Str. 76. – 5. kép 4.). Az ép csatok közül a Str. 1673. sír csatja kissé ovális, de inkább D alakú (3. kép 3.), a Str. 173. temetkezés csatja pedig erősen ovális (7. kép 5.).

A félkör vagy D alakú csatok a madarasi temetőben a késői horizontot (IV–V. század fordulója) képviselik (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011. 286.), ugyanakkor Hortobágy–Poroshát sírjaiban is találkozhatunk ilyen darabokkal (ZOLTAI 1941. Taf. IX: 16.). Mindenképpen a kései időszakhoz köthetjük ezeket a csatokat (VADAY 1989. 68–69.).

A Str. 76. temetkezés négyszögletes csattöredéke feltehetőleg a kéttagúak csoportjába sorolható (5. kép 4.). Ezek elég gyakran előfordulnak a Kárpát-medencében, kisebb és nagyobb méretben egyaránt megtalálhatjuk (VADAY 1989. 67.). A madarasi temetőben a szögletes csatok a korábbi sírokban (II–III. század fordulója) is megjelennek és a III. század közepe után is használatban maradnak (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011. 285.).

Ovális vascsatok kerültek elő a mezőszemerei fegyveres sírokban (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 76.), de a bükkábrányi Str. 173. sír példánya még inkább elnyújtott alakú (7. kép 5.). Hasonló formákat a szarmata területen kívül kell keresnünk. A Przeworsk

kultúra sírleletei között megtaláljuk az elnyújtott, ovális csatokat a késő római időszakban (GODŁOWSKI 1970. 24., Pl. III: 10.), pontosabban leginkább a C1b–C2 fázisban (ANDRZEJOWSKI 2010. 29., Fig. 28.), illetve a C3–D fázisban is (ANDRZEJOWSKI 2010. 32., Fig. 32.). Az egyenes oldalú D alakú csatok, mint amilyen a Str. 170. sírban talált példány (6. kép 2.), ugyancsak ehhez a késő római időszakhoz köthetőek (GODŁOWSKI 1970. 24.).

A Str. 76. temetkezésben két csat jelentkezett. Ez nem szokatlan jelenség, a szarmata sírok egy részére jellemző. A két csatos temetkezések nem különíthetők el kronológiailag, a II. század végétől a szarmata kor végéig folyamatosan jelen van a szokás. A két csat a fegyverövek meglétére engedhet következtetni. Ugyanakkor óvatosan kell bánnunk a meghatározással, ugyanis két vagy több csat fegyveres és fegyvertelen temetkezésekben egyaránt előfordulhat, így a kutatások alapján csupán egy részük értelmezhető biztosan fegyverövként. Leginkább azon sírok esetében egyértelmű a helyzet, ahol a második csat minden kétséget kizáróan a kard közelében került elő (ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2002. 97–102.). A bükkábrányi sír középső részén talált töredékes vascsatok egy vaskard társaságában heverték a sír közepén, azonban eredeti helyzetük nem volt meghatározható, így ebben az esetben nem tudjuk eldönteni a fegyveröv létezését.

Csengő

A Str. 76. sírban a vaskardtól balra, a markolatához közel egy félgömbös testű, öntött bronzcsengő került elő (5. kép 3.). Típusát tekintve az ívelt oldalú példányokhoz tartozik (VADAY 1989. 59.). A csengő palástja koncentrikus körvonalakkal díszített: 6 kettős körvonal, amelyek két méretben – egy kisebb és egy nagyobb – váltakoznak egymás mellett. A palást teteje ugyancsak díszített, az oldalán lévő nagyobb vonalakkal megegyező, kettős koncentrikus körvonal ékesíti. Felfüggesztését ennek a körvonalnak a közepén oldották meg úgy, hogy három lyukat alakítottak ki. Az egyik lyukban bronz drótfonat található, erre erősítették fel a csengő vasnyelvét egy másik kis bronz drótfonattal. A palást alsó részét ugyancsak egy kettős vonaldísz keretezi.

A kutatás a csengőket a függők tárgytípusához sorolja és a nők, illetve leánygyermek sírjához köti a középső és a késő szarmata időszakban. Az öntött példányok római gyártmányként határozhatók meg, de mivel általános formák, nem tisztázható, hogy melyik római tartományból érkeztek a szarmatákhoz (VADAY 1998. 135.). Az egyszerűbb kivitelű, azaz a vas- és bronzlemezes példányoknál barbár készítőkkal kell számolnunk. A felerősítést általában a palásttal egybeöntött füllel oldják meg (VADAY 1989. 59.). A bükkábrányi Str. 76. sír csengőjének tetején azonban három apró, nagyon töredezett szélű lyuk található, ebbe fűzték bele a nyelvet és az akasztót. Ez az egyszerű és nem túl mutatós megoldás szarmata gyártmányra enged következtetnünk. Hasonló megállapításra jutott az ásató a felfüggesztés alapján a Makó–Igási járandói temető egyik sírjának csengője kapcsán (BALOGH 2015. 273.).

A csengők helye a sírokban változatos. Más csüngőkhöz hasonlóan a nyakban vagy a kézfejeknél, alkalmanként gyöngyök között kerülnek elő, de az övkészlet részeként, ugyancsak a gyöngyök közé fűzve is díszíthette a ruházatot (BALOGH 2015. 273.).

A bükkábrányihoz hasonló, félgömbös, körvonalakkal díszített példány került elő Hortobágy–Poroshát XI. halomcsoportjának 6. sírjából, a jobb kéz mellől. A leírás szerint egy bőrtartóban helyezték el. Tetején egyetlen lyuk volt. Hogy egyértelműen csengő lenne a porosháti tárgy, arról nem ad bizonyosságot a leírás, ugyanis nem került elő a nyelv vagy

ahhoz hasonló töredék. Ebben a hortobágyi sírban fegyver nem volt (ZOLTAI 1941. 305., Taf. XIV: 10.). A bükkábrányi csengő a kard mellett, a markolathoz közel helyezkedett el, így kézenfekvő lenne azt feltételezni, hogy a csengő a fegyverhez tartozott. A szarmaták körében ismertek ugyan a kardhoz tartozó ún. „mágikus” csüngők, de ezek inkább féldrágakőből vagy kalcedonból készültek (DINNYÉS 1991. 167., KULCSÁR 1998A. 76.). Jellemzően kis méretű, kerek vagy korong, gömb vagy félgömb alakú, 50–70 mm átmérőjű kis tárgyak ezek, közepükön nyílással. A II. század elején jelennek meg és hat évszázad folyamán Nyugat-Szibériától Észak-Európáig megtalálhatjuk a kardfüggőket a népvándorlás-korban, ugyanakkor nincsen közvetlen bizonyíték arra vonatkozóan, hogyan is használták ezeket a tárgyakat (BIBORSKI–KACZANOWSKI 2013. 423.). Esetünkben is valószínűbbnek tűnik, hogy a csengő a halott övéen csüngött vagy a kardhoz tartozó fegyverővnek volt a díszítménye. A madarasi szarmata temető 145., vaskardos férfisírjában a bükkábrányi Str. 76. sírhoz hasonlóan egy csengő töredéke került elő vasból, azonban sajnos nem állapítható meg a pontos helye (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011. 61.).

Érmék

A bükkábrányi fegyveres temetkezések közül három sírban összesen négy érme került elő. A Str. 1673. sírba egy denart helyeztek, amelynek előlapján jól azonosítható a DIVA FAVSTINA felirat, viszont hátlapja nagyon kopott (3. kép 4.). A DIVA FAVSTINA felirat először Antoninus Pius császár uralkodása idején jelenik meg, amikor feleségének, Faustínának halála után 141-től elkezdik kibocsátani ezeket az érméket (RIC III 69.). Aztán találkozhatunk a felirattal Marcus Aurelius feleségének, a fiatalabb Faustínának érméin is, amelyeket 175/176-tól kezdtek el verni (RIC III 3.). A Str. 76. temetkezés DIVA feliratú érmeje túl rossz állapotú ahhoz, hogy közelebbről meghatározzuk a női alakot vagy a hátlapot (5. kép 10.). A Str. 173. sírban két érme is előkerült. A két denar a rabolt temetkezésben egymáshoz nagyon közel feküdt. Az egyik előlapon IMP M ANTONINVS AVG felirat olvasható, hátlapján PROV DEOR TR P XVII COS III (7. kép 2.). Ezt a típust 162 és 163 között verték (RIC III 218.). A sír másik érméjének előlapján ugyancsak a DIVA FAVSTINA felirat olvasható, míg hátlapján töredékesen csak az AVGVSTA felirat látható (7. kép 3.). Verethették az idősebb és a fiatalabb Faustina emlékére egyaránt (RIC III 3.). A bükkábrányi fegyveres sírokban előkerült római érmék közül hármat biztosan a II. században bocsátottak ki. A római pénzek azonban nem bírnak keltező értékkel a szarmata sírokban, ugyanis V. századi temetkezésekben is megtalálhatjuk az Antoninus-dinasztia jó minőségű ezüst érméit (ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2018. 289.).

Az érmék a II. századtól jelennek meg általánosan a szarmata sírokban. Női és férfitemetkezésekben egyaránt felbukkannak, habár a női sírokban kissé ritkábban. A két nem között különbség figyelhető meg a sírban való elhelyezkedésükben, ugyanis nők esetében inkább a jobb, míg a férfiak esetében inkább a bal oldal számít gyakoribbnak (KULCSÁR 1998B. 58–59.). Esetünkben egyik sírban sem tudjuk meghatározni az érmék eredeti helyét.

Fibula

A Str. 76. temetkezésben került elő a fegyveres sírok egyetlen fibulája, egy egytagú, aláhajlított lábú, felső húros ezüstpéldány (5. kép 1.). A fibula különlegessége, hogy fejrészénél, a kengyelrész végén, a kengyel és a láb találkozásánál, illetve a lábvégen 3-3-

3 rovátkolt ezüstdrótot hajlítottak rá, illetve egy további drót zárja a lábvéget a tütartó irányából. Párhuzamai előkerültek Szentes–Kistóke 78. női sírjából (PÁRDU CZ 1944. 12., V. tábla 1.), Hortobágy–Poroshát XI. halomcsoportjának 23. sírjából (ZOLTAI 1941. 308., Taf. XV: 4.), illetve Pócspetri–Nyírjes-felső-Erdőszél 1. sírjából (HULLÁM 2012. 354., 10. tábla 5.). A típus még díszesebb példánya található ugyancsak Hortobágy–Porosháton, a IV. halomcsoport 8. sírjában, ez esetben a fibulát a lábész közepén egy további drót díszíti (ZOLTAI 1941. 285., Taf. VI: 40.). A fibula Almgren VI. csoportjának 166. típusához tartozik (ALMGREN 1923. 75., Taf. VII: 166.). Alapvetően az egytagú, aláhajlított lábú fibulák csoportjához sorolható (Almgren 158.), amelyeknek különlegessége a rovátkolt ezüstdrótból készült rátét és leginkább bronz- és ezüstpéldányok a jellemzőek (PEŠKAŘ 1972. 112.), kivételes esetben azonban vasból is megtalálhatjuk ezeket (MAĆZIŃSKA 2001. 81.). Almgren magyar típusnak nevezi, majd Párducz Mihály is így használja (PÁRDU CZ 1956. 160.). Az elterjedés központja a Duna–Tisza köze, de északabbra, a szlovák, cseh és lengyel területeken is megtalálhatóak a típus képviselői a III. század elejétől a IV. század végéig (PEŠKAŘ 1972. 111–112.). Pontos elterjedési területük és eredetük a jövőbeni kutatás tárgyát képezi. Feltűnésük legnagyobb számban az alföldi szarmata és a szomszédos Przeworsk területek mellett az Alföld északi peremén figyelhető meg, amely a szarmata és germán érintkezési területnek feleltethető meg (KAPCSOS 2019. 56.). Az Almgren 166. típusú fibulák Párducz szerint 180 és 220 között tűnnek fel a legnagyobb számban (PÁRDU CZ 1956. 161.), 250 tájékán találkozhatunk velük az északabbi területeken (PÁRDU CZ–KOREK 1959. 192.). A legkésőbbi időszak a C2 és D1 közötti periódus (260–430), amikor még előfordul a fibulatípus az alföldi, a szlovák és cseh területeken (MAĆZIŃSKA 2001. 81.).

Fegyverek

Az öt fegyveres sírban ötféle tárgyat találtunk, amelyet a kutatás a fegyveres temetkezésekhez köt. A Str. 1673. sírban egy lándzsa, a Str. 47. sírban lándzsa és fejsze együttese, a Str. 76. és Str. 170. temetkezésben egy-egy kard, végül a Str. 173. sírban lándzsa, pajzsfogó, pajzsdudor és sarkantyú kombinációja volt megfigyelhető.

Fejsze

A Str. 47. temetkezésben egy vasfejsze vagy -balta került elő (4. kép 4.). A két elnevezést általában párhuzamosan használják, holott funkció és forma szerint meg kell különböztetnünk. A fejsze hosszabb nyelű, nehezebb, keskenyebb és szimmetrikus, szélesebb pengéjű, míg a balták könnyebb, rövidebb nyelű, szélesebb és aszimmetrikus pengéjű szerszámok. Az előkerült tárgyak jellemzői között vannak természetesen átfedések, így a meghatározások elmosódhatnak (RUPNIK 2014. 48.). Ha ragaszkodunk a fenti meghatározásokhoz, akkor esetünkben a kissé nehezen meghatározható példányt fejszének nevezhetjük a háromszög alakú, inkább szimmetrikus penge alapján. Formájához hasonlót nem találni a pannoniai római anyagban (RUPNIK 2014. 13–21. tábla).

A szarmata sírok leletanyagára nem jellemző a fejsze vagy a balta. A balták/fejszék ugyanakkor megtalálhatóak a Przeworsk kultúra sírjaiban. Viszonylag alacsony számban vannak jelen, éppen ezért nem tudjuk eldönteni, hogy szerszámként vagy harci fegyverként használták ezeket (KONTNY 2008. 130.). Használati idejük a kis számuk miatt ugyancsak nehezen meghatározható. A Przeworsk fegyveres sírletek alapján a B1–C1 fázisban már megtalálhatóak a balták, viszont a C1a–C2b fázisból egyelőre hiányoznak, de

a C2–D fázisban előfordulnak újra (KONTNY 2008. 130., Diagram 15). Kazimierz Godłowski a Przeworsk kultúra fegyveres sírjainak 3. horizontjában a baltákat sokkal gyakoribbnak határozta meg, mint a korábbi fegyveres sírok esetében (GODŁOWSKI 1970. 24.). Ezt a horizontot a C2–C3 fázishoz kötötte a Przeworsk kultúra területén (GODŁOWSKI 1970. 96–97.). A bükkábrányi fejszéhez érdemben hasonlítható példányt azonban nem találtunk ezeken a területeken sem.

Kardok

A bükkábrányi temetőben két kard került elő, a Str. 76. (5. kép 2.) és a Str. 170. (6. kép 1.) temetkezésből. Viszonylag jó állapotban maradtak meg a fatokkal. Mindkettő hosszú, egyenes, széles pengéjű típus, az egyik jelenleg 83 cm, a másik 90 cm, hegyük hiányzik, és markolatuk is töredékes. Kétélűek. A fatok megmaradása nyomokban a kard felületén nem ritka, számos esetben megfigyelték (VÖRÖS 1989. 52.).

A Kárpát-medencei szarmata temetkezésekben viszonylag nagy számban fordulnak elő kardok. Három fő típusukat különböztethetjük meg: gyűrűs markolatú, ún. meót típusú és fém markolatvég nélküli hosszú kardok (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011. 63.). A bükkábrányiak az utóbbiak csoportjába tartoznak. Hosszú kardokkal viszonylag szélesebb időhorizonton belül találkozhatunk. A legkorábbi példányok közé sorolhatjuk a hévízgyörki 93 cm-es kardot, amely a II. század közepére, második felére keltezhető (DINNYÉS 1991. 170., 173.). A hévízgyörki sírhoz időben közel álló, azaz a II. század végére, III. század elejére keltezhető fegyveres – több más hasonlóság mellett hosszú karddal ellátott – sírokat külön csoportba sorolja a kutatás és összefoglalóan Hévízgyörk–Vizedspusztá–Azov típusú körnek nevezi (KULCSÁR 1998A. 76.). Az ilyen típusú sírokat a későbbi Csörsz-árok környékén találjuk, így felmerül, hogy a szarmata–germán határvidék védelmét látták el a kétélű hosszú kardokkal és további, más fegyverekkel eltemetett harcosok (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018. 285.). A hosszú kardok másik csoportját nem sokkal később kell keresnünk. Ezek főleg azok a temetkezések, amelyek az Alföld északkeleti részén koncentrálnak és a 300-as évek elejére keltezhetőek. Ide sorolhatjuk például Hortobágy–Poroshát szarmata sírjait. Elképzelhető továbbá, hogy ezekben az előkelő fegyveres sírokban eltemetettek a fentebb tárgyalt Hévízgyörk–Vizedspusztá–Azov típusú körhöz köthető, leletanyaguk alapján annak lehetnek második-harmadik generációs tagjai (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018. 308.). Hosszú, széles pengéjű kardokkal a kései időszakban is találkozhatunk (VÖRÖS 1989. 51.). Ide sorolhatjuk a többi között a tápé–malajdoki (PÁRDU CZ–KOREK 1948. LXIV tábla 1., 8.), a sándorfalva–eperjesi (VÖRÖS 1983. VI. tábla 3.), illetve a IV. század végére keltezett mezőszemerei, kissé rövidebb kardot (VADAY–DOMBORÓ CZKI 2001. 91.). A kardok töredékessége miatt típusuk nehezen meghatározható, így keltezésük sokszor leginkább a kísérőleletek alapján lehetséges.

Lándzsák

A temető öt fegyveres sírja közül nagy bizonyossággal két sírban – Str. 1673. (3. kép 1.) és Str. 47. (4. kép 1.) – találtunk majdnem ép lándzsahegyet, míg a Str. 173. temetkezés esetében feltehetőleg egy lándzsahegy kúpos köpűtöredékét tártuk fel (7. kép 1.). Utóbbi esetben nem tudjuk meghatározni a fegyver pontos típusát, de még a helyét sem, ugyanis a feldúlt sírgödör betöltésében, a délkeleti sarokban, mindössze 3 cm mélyen került elő. A Str. 1673. sír esetében a sírgödör csekély mélysége miatt a humuszolásnál a munkagép

ugyan érintette a lándzsahegyet, azonban egyértelműen megállapítható volt, hogy a halott feje mellé, bal oldalra helyezték el a fegyvert, hegye délre nézett. A Str. 47. temetkezésben a sírgödör délnyugati sarkában találtuk a lándzsát, így a gödör tájolása és a lábcsontok helyzete alapján feltételezhetjük, hogy eredetileg ugyancsak a halott bal oldalán, a koponyához közel lehetett a lándzsa, hegygel délre. A két temetkezés esetében a fegyvert azonos rítus szerint helyezték sírba, a két tárgy formája azonban eltérő. A Str. 1673. sírban egy kissé háromszög alakú, szögletesedő és alsó harmadában kiszélesedő típust találtunk. Köpűje inkább kúpos, de eredeti hossza nem állapítható meg. Mind formában, mind méretben hasonló példány került elő Csongrád–Kenderföldek IV–V. századi temetőjének 5. sírjában, amelynek lándzsája 24,5 cm, köpűrész 8,5 cm volt. Középső részén ugyancsak borda fut végig (PÁRDU CZ 1959. 311., Taf. I: 4.). A típus a 22–30 cm hosszúságú lándzsahegyek közé tartozik, de vannak közöttük nagyobb méretűek is. Egyik variánsa, amikor a penge a köpű felőli harmadban kiszélesedik – mint esetünkben is –, így kissé háromszögletesebb alakú. A forma már a II–III. századtól létezik, variánsai az V. századig használatban maradtak (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 21.). A Str. 47. temetkezés lándzsájának a hegye hiányzik, így pontos mérete és aránya nem meghatározható. Köpűje hengeres. Az előző lándzsahegyhez hasonlóan ez is az alsó harmadban szélesedik. Szembetűnő különbség, hogy nem szögletesedik, hanem kissé lekerekített a forma. Lényeges eltérés továbbá, hogy a pengetőnél nem indul borda, így metszete inkább lencse alakú. A formai különbségek alapján nem sorolhatjuk a két példányt azonos típusba. A Str. 1673. sír lándzsahegye a nagyobb számban előforduló kúpos pengéjű és középbordás példányok közé tartozik – Vaday III. csoport (VADAY 1989. 113.) –, míg a Str. 47. sír lándzsája inkább a hosszabb és hengeres köpűjű típushoz sorolható, de a hiányzó csúcs miatt pontosan nem meghatározható.

Az antik források a szarmaták jellegzetes fegyverei között említik a lándzsát (GULYÁS 2011. 164.), így nem meglepő, hogy a Kárpát-medencei szarmata férfisírokban ezek számítanak a leggyakoribb fegyvernek (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 9.). A lándzsák helye a nagy sírszámú temetőkben igen változatos képet mutat. Madaras–Halmok szarmata sírjaiban összesen 15 lándzsát tárták fel, ezeknek többsége a jobb láb mellett feküdt, hegygel a halott lába felé. Összesen két esetben helyezték a lándzsát a bal oldalra, egyik esetben a vállhoz, illetve a bal karhoz (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011. 293.). Hortobágy–Porosháton 12 lándzsahegy vagy annak kisebb töredéke került elő, ezek elhelyezése sem mondható egységesnek. A megállapítható 9 eset közül ötször a bal oldalon, háromszor a jobb oldalon, egyszer a koponya helyének jobb oldalán dokumentálták. A koponyánál ínégszer, vállnál kétszer, lábnál háromszor figyelték meg (ZOLTAI 1941., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 15–16.). Csongrád–Kenderföldek IV–V. századi sírjai közül 14-ben fordult elő lándzsahegy,¹ de a bolygatások miatt csak 6 esetben bizonyos a helyzetük. Négy ízben a jobb oldal dominál, egyszer fordul elő a bal oldalon és egyszer a mellkason, keresztben. Négyszer a felsőtest környékén, kétszer a lábnál dokumentálták a lándzsahegyet, továbbá kétszer a koponya irányába és kétszer a láb irányába nézett (PÁRDU CZ 1959., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 13–14.). A bükkábrányi sírok érdekessége, hogy mindkét lándzsahegy a koponya bal oldalán, hegygel dél felé feküdt, de két temetkezés alapján nem vonhatunk le általános következtetéseket.

¹ További négy szórvány.

Nyílhegyek

Mindössze egyetlen sírban, a Str. 76. temetkezésben találtunk a láb helyén nyílhegyeket. A töredékek alapján több darab lehetett a sírban, ezek azonban csak apró darabokban maradtak meg. Valamennyi vas. Az egyik jó állapotú példányról megállapíthatjuk, hogy háromélű lehetett, emellett még két másik hasonló darab is ehhez a típushoz volt sorolható (5. kép 7.). Volt továbbá két eltérő formájú nyílhegy, amelyik kissé négyszögletes átmetszetű és karcsúbb, de rosszabb állapotú (5. kép 8.), az egyik esetben nagyon vékony köpürész is megmaradt.

Nyílcsúcsokkal találkozhatunk az alföldi szarmata temetkezésekben, igaz kis számban és ezek általában háromszárnyúak és nyéltüskések (MASEK 2012. 238.). Bronzból és vasból készült típusaik egyaránt megtalálhatóak, azonban fegyverként csak az utóbbiakat értékelhetjük. Az első nyílcsúcsot feltehetőleg a háromszögletű fejű, kissé karcsúbb, 4–5,5 cm nagyságú darabokhoz sorolhatjuk, amelyek a késő szarmata időszakban lelhetőek fel. A másik típusú példány kissé rombusz átmetszetű és nagyobb, hosszúkásabb az előzőnél. Rombusz átmetszetű példányok ismertek ugyan (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 11.), de ez nem hasonlítható a hun típushoz, pontos párhuzamát feltehetőleg töredékessége miatt nem találtuk.

Pajzsdudor és pajzsfogó

A Str. 173. temetkezésben – a többi sírral ellentétben – nemcsak a támadó fegyverzet elemeivel találkozhatunk, hanem a védőfelszereléshez tartozó pajzs alkatrészeivel: vas pajzsdudorral és pajzsfogóval (6. kép 3., 7. kép 6.). Pajzsdudorok viszonylag nagy számban ismertek a Kárpát-medencei Barbaricumban. A kora császárkorban a római, továbbá a Przeworsk típusú pajzsdudorok a jellemzőek, az utóbbiakat leginkább hamvasztásos sírokhoz köthetjük (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992. 81.). Ide sorolhatjuk az antennás pajzsdudorokat, amelyeket egy jól körülhatárolható típusként lehet elkülöníteni. Ezek megjelennek III. századra keltezhető szarmata temetkezésekben is, területileg pedig főként a germánokkal szomszédos környezetben fordulnak elő (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992. 70.). A másik típusba a IV–V. század fordulójára keltezhető kúpos pajzsdudorok tartoznak. A két időhorizont közötti közel 100 évben a pajzsos temetkezések hiányoznak (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992. 81–82.).

A bükkábrányi sír pajzsdudorja nem sorolható sem az antennásak, sem a kúposak közé. Eredetileg domború, inkább kupola alakú volt, törött pereme viszonylag keskenyebb, karimája felett kónikusan megtörik, így itt egy gallérszerű rész tagolja (6. kép 3.): megfelel Norbert Zieling P típusának (ZIELING 1989., Taf. 16: 3.1). Ezeknek a pajzsoknak a pereme egyenes vagy enyhén emelkedik. Közös jellemzőjük, hogy a felerősítéshez három lyukat alakítanak ki a szegecseknek a peremrészen. Kivétel nélkül vasból készültek. A típus feltűnése leginkább a lengyel területeken figyelhető meg, legnagyobb számban a sziléziasírokban fordulnak elő. A P típusú pajzsdudoros sírok a lengyel területeken egyértelműen a Przeworsk kultúrához köthetőek. A kísérőleletek alapján már a C2 fázisban megjelennek, de leginkább a C3 fázisra jellemzőek, azaz a IV. század első felére és még talán egy kicsit későbbre is keltezhetjük a típust (ZIELING 1989. 137–138.). Ez Kazimierz Godłowski VIIb. csoportjának feleltethető meg, amely a C1b/C2–C3–D időszakra keltezhető a Przeworsk területeken (KONTNY 2008. Fig. 11.).

A pajzsdudor mellett a sírból egy trapéz alakú, lemezes pajzsfogó is előkerült, amelynek középső részén szerves számaradványok találhatóak (7. kép 6.). Feltehetően a pajzs biztosabb fogásának megkönnyítése végett csavarhatták körbe vékony zsinagszerű szákkal. Ezt a formát ugyancsak a Przeworsk területeken kereshetjük, ugyanis a fentebbi, domború pajzsdudorok ezekkel a típusú pajzsfogókkal fordulnak elő a leggyakrabban (GODŁOWSKI 1970. 24., Taf. III: 1., 4–5.). Leginkább Zieling V1 típusának feleltethető meg (ZIELING 1989. Taf. 30., V1.2.), a Przeworsk régió kivül az elbai germán és az észak-európai területeken is megtalálhatjuk a B2/C1, C1a és C1b fázisban (ZIELING 1989. 219.), de a pajzsdudorhoz hasonlóan Godłowski VIIb. csoportjában is (KONTNY 2019. 339., Fig. 3.). Közelebbi területről ehhez a formához sorolhatunk egy nagyvarsányi szórvány sírleletet (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992. 59., 9. kép), továbbá a szintén C1b fázisra keltezhető kárpátaljai (Ardanovo/Ardánháza és Bratovo/Batár) Przeworsk temetkezések pajzsfogóit (KOBÁLY 1998. 120., II. tábla 2., V. tábla 9.).

Sarkantyú

A Str. 173. temetkezésben a lándzsa és pajzs mellett más, a fegyveres sírokhoz köthető tárgytypus is megjelent. A lábfejek között félkör alakú, lemezes, íves vassarkantyú töredéke került elő a felületén textillenymomattal (7. kép 8.). Széttartó szárai töröttek, így – ha volt is – végük hiányzik. 1,35 cm hosszú, rövid tuskéje törött. A Przeworsk kultúra elterjedési területének típusaival töredékessége miatt nem tudjuk biztosan összehasonlítani (GINALSKI 1991. 72–73., Ryc. 19., GODŁOWSKI 1970. 9., Fig. 2.). A lapos, lemezes szár alapján hasonlíthat a C3–D fázisban jellemző lemezes, végükön szegeccsel ellátott sarkantyúkra (ANDRZEJOWSKI 2010. 32., Fig. 32.), de egyértelműen ezt nem tudjuk eldönteni.

Gyöngyök

A Str. 47. temetkezésből két szem gyöngy került elő (4. kép 2.). Férfi-temetkezésekben előfordulnak ugyan gyöngyök a medence környékén, de ezek jóval nagyobb méretűek (DINNYÉS 1991. 167.) és feltehetőleg a kardhoz tartozhattak (KULCSÁR 1998A. 76.), mint ahogy fentebb már említettük. A mezőszemerei 42. férfisírban egy nagy és egy kis méretű gyöngy feküdt, utóbbi kék. A sírban a fegyverkészlethez kard, pajzs és lándzsa is tartozott; a nagy méretű gyöngyöt a kard tartozékaként határozták meg, míg a kis méretű a feltételezések alapján egy kis zacskóban volt (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 66.). A madarasi 145. férfisírban a vaskard mellett ugyancsak gyöngyök kerültek elő. Ezeket karék részeként határozták meg (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011. 61., 32. tábla 1–2.).

Karika

A Str. 173. temetkezésből egy kisméretű bronzkarika került elő (7. kép 4.). Egyik oldalán huzamosabb ideig való használathoz köthető kopásnyomok figyelhetők meg. A kísérőleletek – azaz a vascsat, a vasveretek és a fegyverek – alapján nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy egy övhöz tartozott. A szarmata férfiviselethez hozzátartozhattak az egyszerű csomózású bőr- vagy textilövek (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011. 284.). A női temetkezésekben a II. század végétől – III. század elejétől tűnnek fel az övkarikák (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002. 95.). Esetünkben ez a viseleti mód kizárható az előkerült csat miatt. A sztyeppe szarmata férfisírokból ismerünk olyan megoldást, hogy az öv zárását karika szolgáltatta (ISTVÁNOVITS–

KULCSÁR 2002. 105). A bükkábrányi sír ovális csatja biztosan az övhöz tartozott, amelyet feltételesen kiegészíthetünk ugyan veretekkel (7. kép 7.), azonban a temetkezés rablottsága nem teszi lehetővé az övgarnitúra pontos meghatározását.

Kerámia

A temető fegyveres sírjaiban mindössze két kerámiaedény került elő. A Str. 47. temetkezésben egy szürke, korongolt, homokkal és nagyobb kerámiazúzalékokkal soványított, hasánál erősen öblösödő, kis méretű fazék volt az összedúlt sírgödör falánál (4. kép 3.). Hasonló formával találkozhatunk Hortobágy–Poroshát sírjaiban (ZOLTAI 1941. Taf. LVIII–LVIX: 5., Taf. LX–LXI: 6.), illetve Szeged–Pusztakömpöc területéről is ismert néhány ilyen példány (PÁRDU CZ 1950. 43., CXII. tábla 22., 24.). Az edény formailag a gömbös testűek típusához tartozik. A II–III. századtól megtalálhatóak a szarmata településeken és sírokban egyaránt, ezek a példányok még kisebbek, csak 0,1–1 liter űrtartalmúak. Méretük a kései időszak felé haladva egyre inkább megnövekszik (VADAY 1989. 153.). A Str. 76. sírban a jobb lábszár helyén vörös, homokkal és apró kerámiazúzalékkal soványított, talpgyűrűs, fordított csonkakúpos, korongolt kis tál került elő, a felületén vörös, matt festéssel, amely néhol megkopott (5. kép 6). Ehhez hasonló forma került elő Szeged–Öthalom hun kori szarmata temetőjének 42. sírjából szürke színben (PÁRDU CZ 1960. 82., XVII. tábla 3.).

Kések

A bükkábrányi temető öt fegyveres temetkezéséből mindössze két vaskés került elő, de a Str. 47. sír töredéke olyan apró, hogy érdemben nem állapítható meg semmi vele kapcsolatban (4. kép 5.). Egyetlen érdekessége, hogy felületén vékony szálakból álló zsinórral kötötték körbe, amelynek lenyomata megmaradt. A másik kés a Str. 1673. temetkezésben volt, a medence helyének bal oldalán (3. kép 2.). Középső nyélállású, ívelt hátú, enyhén ívelt pengéjű töredék. Ennél a típusnál a kések nyele rövidebb, szegecslésnek nyoma nem szokott előfordulni. Esetünkben a kés hátsó vonala erősen íves, így eredetileg metszette a kés tengelyét. Ezt a típust a kutatás a III–IV. századra keltezi (VADAY 1989. 120.). Általánosságban a kések leggyakrabban a halott medencéjének tájékán kerülnek elő a szarmata sírokban (VADAY 1989. 119.), mint esetünkben is, így feltételezhetjük, hogy az övre függesztve viselték (KULCSÁR 1998B. 56.).

Pattintott kő

A Str. 76. temetkezésben egy kisméretű obszidiánszilánk került elő a láb bal oldalán (5. kép 9.). Maga a nyersanyag nem alkalmas arra, hogy a tűzgyújtással kapcsolatba hozzassuk, inkább jelképes eszközként értelmezhető (K. TUTKOVICS 2015. 255.). A tűzgyújtáshoz együttesen szükségesek a tűzkövek és a csiholók, de ezeket ritkán találjuk meg együtt egyazon sírban (VÖRÖS 2015. 78.).

Veretek

A Str. 173. temetkezésben két közel egyforma, hosszúkás vasveret került elő, amelyeknek mindkét végén 1-1 kis szegecs volt található (7. kép 7). Ehhez hasonló, de négyszögletes vasveretek kerültek elő Hortobágy–Poroshát II. halomcsoportjának 10. sírjából. Ez esetben megfigyelhető volt, hogy a veretek a pajzsdudor mellett heverték (ZOLTAI 1941. 274., Taf. III: 29–34.). Mivel a sírban előkerült egy vascsat is, feltételezhetjük,

hogy övveretekként határozhatjuk meg ezeket. A végükön lévő két szegeccsel rögzítették a szíjhoz. Hasonló alakú bronzdíszeket ismerünk más temetőkből is (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 71., VÖRÖS 2001. 321., 2. kép), de vannak vaspéldányok is (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 72.), illetve vegyes, bronz- és vasszerelékes övek is előfordulnak (GULYÁS 2011. 156.). Ezek a veretek a szarmata leletanyagban a IV. század közepén jelennek meg, viseletük leginkább a késő római katonai viselethez köthető (GULYÁS 2011. 156.). Feltételezhetjük, hogy a bükkábrányi öv további veretei megsemmisültek a sír rablása során.

Összegzés

A bükkábrányi 107 síros szarmata temető fentebb bemutatott fegyveres sírjait nagyon nehéz egy jól körülhatárolható időrendi egységhez kötnünk és kelteznünk. Ennek egyik magyarázata, hogy kevés a pontos keltező értékű lelet (pl. fibulák), illetve a megmaradt vastárgyak is sok esetben nagyon töredékesek. A másik magyarázata, hogy ezeket a sírokat rendkívüli módon kirabolták. Nemcsak a leleteket vitték el a rablás során, hanem a csontokat is teljesen kiforgatták, így a tárgyak eléggé sérültek. Az alapján, hogy a nehéz vasfegyvereket otthagyták, de a csontokat kiszórták, már csak elképzeléseink lehetnek, hogy mit is tartalmazhattak eredetileg a fegyveres sírok.

A Str. 1673., elkülönülő fegyveres sír háromszögletes lándzsája általánosnak tekinthető, ugyanis ezek a 22–30 cm-es példányok a II–III. századtól jelen vannak, és még az V. században is megtaláljuk őket. A sírban talált további tárgyak, azaz a kopott, II. századi érme és a törött kés sem nyújtanak túl nagy segítséget. A D vagy inkább félkörös csat kissé későbbi időpontra enged következtetni. A Str. 47. temetkezésben sem a töredékes lándzsa, sem a fejsze formája nem segít a keltezésben. Utóbbi esetében viszont ki kell emelnünk, hogy a Przeworsk kultúra területein, ahol a tárgy típus megtalálható a sírokban, a különböző balta- és fejszeformák a C2–D fázisban jelennek meg nagyobb számban. A sír kisméretű, gömbös testű edénye elég általános forma a II–III. századtól kezdve. A Str. 76. temetkezésből került elő a fegyveres sírok egyetlen fibulája. A felső húros, gazdagon díszített, Almgren 166. típusú ezüstfibula több párhuzammal rendelkezik, és ugyan keltezhethetjük, de csak tág időhatárok – a III. század eleje és a IV. század (C1b–C3 fázis) – között. A sír bronzcsengője nem nevezhető ugyan általános formának, a tárgy típus csak nagy vonalakban keltezhető a középső és késő szarmata időszakra. A vele talált hosszú, széles, kétélű kard és a vasnyílcsúcsok nem nyújtanak lehetőséget a pontosításra, ahogyan a Str. 170. temetkezés vaskardja sem. A Str. 173. fegyveres sír már jobban meghatározható időrendileg. A domború, kupolás pajzsdudor Zieling P típusához tartozik, amely a C2–C3 fázisra keltezhető. Legnagyobb számban a IV. század első felére jellemzőek. A trapéz alakú, lemezes pajzsfogó a sír kissé korábbi keltezését is megengedné (C1a–C1b), de a legtöbb esetben a kupolás pajzsdudorok és ezek a pajzsfogók együtt jelennek meg a Przeworsk kultúra sírjaiban. A vele talált ovális csat típusa ugyancsak megjelenik már a C1b–C2 fázisban.

Összességében az öt fegyveres sírből kettőt keltezhethetünk közelebből. A Str. 76. sírt a fibula, a csengő és a csatok alapján legkorábban a III. század második felére határozhatjuk meg. A Str. 173. temetkezést a pajzsdudor és a pajzsfogó, illetve az ovális csat alapján leginkább a IV. század elejére tehetjük. A vasfejszék a Przeworsk kultúra

területein ugyancsak ebben az időszakban jelennek meg nagyobb számban a temetkezésekben, így a Str. 47. sírt sem határozhatjuk meg korábbinak, mint a III. század második fele – IV. század eleje.

A fegyveres sírok számát tekintve a feltárt sírok egészéhez viszonyítva, elég alacsony értéket kapunk (kb. 5%), így semmiképpen nem hangsúlyozhatjuk magas hányadukat. Feltételezhető ugyan, hogy a sírok egy része elpusztult és a temető jóval nagyobb volt, a valóságban mégsem tudunk számolni nagyszámú fegyveres réteggel. A fentebb bemutatott temetkezéseket azonban mindenképpen különálló csoportként kezelhetjük, mivel fegyvereket tartalmaztak. Ha elfogadjuk a sírok nagyvonalú és bizonytalan keltezését, akkor a kutatás jelentős része által kicsit későbbre keltezett Csörsz-árok létesítése előtt már léteztek ezek a fegyveres temetkezések. A temető és a Csörsz-árok között nem tárhattunk fel összefüggéseket. Kézenfekvő lenne azt feltételeznünk, hogy a szarmata-germán határt védtek az itt eltemetettek, azonban erre a fegyveres sírok alacsony száma csak óvatosan enged következtetni. Érdekesebb ugyanakkor a Str. 173. sír lándzsá-pajzs-sarkantyú felszerelése, amelynek legjobb párhuzamait a kései Przeworsk területeken találhatjuk meg, Lengyelország déli és sziléziai területein. Ezek alapján sokkal élénkebb kereskedelmi vagy társadalmi kapcsolatokat feltételezhetünk az Alföld északi része és a germán területek között, mint ahogyan azt a korábbi kutatás gondolta.

Köszönetnyilvánítás

Elsősorban férjemnek, Kalli Andrásnak, a XI. és XII. lelőhelyet feltáró társrégésznek tartozom köszönettel, aki az ásatásaink hosszú ideje és az azóta eltelt időszak alatt mindvégig segítséget nyújtott és támogatott. Köszönet illeti a rajzok elkészítőjét, Beleznai Gabriellát. A térinformatikai feldolgozást és előkészítést elsősorban Kiss Dánielnek, továbbá Füzesi Andrásnak köszönhetem. A beruházó részéről Molnár Istvánnak köszönjük a feltárás egész ideje alatt nyújtott nélkülözhetetlen, baráti segítségét. Végül, de nem utolsó sorban a feltárásokon résztvevők kitartó, néha már emberfeletti munkáját kell megemlítenem és megköszönnöm, külön kiemelve a környező településekről (Csincse, Vatta, Emőd, Mezőkeresztes, Mezőnyárad, Bükkábrány) érkezőket.

Irodalom

ALMGREN 1923.

Oscar Almgren: Studien über nordeuropäische Fibelformen. Mannus Bibliothek 32. Verlag von Curt Kabitzsch, Leipzig 1923.

ANDRZEJOWSKI 2010.

Jacek Andrzejowski: The Przeworsk culture. A Brief Story (for the Foreigners). In: Words apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Ed. Ulla Lund Hansen – Anna Bitner-Wróblewska. Det Kongelige Nordiske Oldkriftselskab, København – Warszawa 2010. 1–52.

BALOGH 2015.

Balogh Csilla: Szarmata temető Makó-Igási járandóban. [Sarmatian cemetery at Makó-Igási járandó, County Csongrád, Hungary.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. Szerk.

- Türk Attila – Balogh Csilla – Major Balázs. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 3: 1. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3: 1. *Archaeolingua*, Budapest – Esztergom 2015. 257–320.
- BIBORSKI–KACZANOWSKI 2013.
Marcin Biborski – Piotr Kaczanowski: Magic sword pendants. [Mágikus kardcsüngők.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 423–430.
- DINNYÉS 1991.
Dinnyés István: A hévizgyörki szarmata sírok. [Sarmatian graves from Hévizgyörk.] *StudCom* 22. 1991. 145–201.
- GARAM–PATAY–SOPRONI 2003.
Éva Garam – Pál Patay – Sándor Soproni: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. *RégFüz* II: 23. 2003.
- GINALSKI 1991.
Jerzy Ginalski: Ostrogi kabłakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. [Bügelsporen der Przeworsk-Kultur. Eine typologische Klassifikation.] *Przeгляд Archeologiczny* 38. 1991. 53–84.
- GODŁOWSKI 1970.
Kazimierz Godłowski: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. *Prace Archeologiczne* 11. Kraków 1970.
- GULYÁS 2011.
Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31. 2011. 125–253.
- HULLÁM 2012.
Hullám Dénes: Római császárkori temetkezések Kántorjánosi és Pócspetri határában. [Burials from the Roman Imperial Age in the Vicinity of Kántorjánosi and Pócspetri.] In: *Ante viam stratam: a Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*. Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2012. 351–394.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992.
Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. [Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens. Погребения с умбонами в Барбарикуме Карпатского бассейна к востоку от Дуная.] *NyJAMÉ* XXX–XXXII. 1987–1989. (1992) 47–96.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995.
Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Szálfegyverek és íjak a Dunától keletre fekvő kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. [Stichwaffen und Bögen östlich der Donau gelegenen sarmatisches Barbaricum des Karpatenbeckens.] *Altum Castrum* IV. 1995. 9–32.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002.
Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Csata a szarmata viseletben és a temetkezési rítusban. [Buckles in the Sarmatian costume and burial rite.] *NyJAMÉ* XLIV. 2002. 95–111.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: A Kárpát-medencei szarmaták gyűrűs markolatú kardjai. In: A Barbaricum ösvényein. A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. *Archaeologia Cumanica* 1. Kecskemét 2011. 63–78.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.’ Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza – Szeged 2018.

KALLI–K. TUTKOVICS 2017.

Kalli András – K. Tutkovics Eszter: Meddő idők. Régészeti kutatások a Csincse-patak völgyében a bükkábrányi lignitbánya területén. In: Magyar Régészet online magazin, 2017 tavasz (http://files.archaeolingua.hu/2017TA/kalli_tutkovics_h17ta.pdf)

KAPCSOS 2019.

Kapcsos Norbert: Római és kora népvándorlás kori fibulák Simánd határából. Adatok a Maros alsó szakasza római kori és kora népvándorlás kori fibuláinak repertóriumához. [Brooches from the Roman and Early Migration Period from the vicinity of Şimand. New data for the repertory of brooches from the Roman and Early Migration Period in the Lower Mureş Valley.] *Dolgozatok Új sorozat X–XI. (XX–XXI)* 2015–2016. (2019) 53–72.

KOBÁLY 1998.

Kobály József: A Przeworsk-kultúrához tartozó harcossírok és fegyverleletek a Kárpátalján. [Römerzeitliche Waffenbestattungen in der Karpatoukraine und die Barbarenangriffe auf den Limes.] *NyJAMÉ XXXIX–XL.* 1997–1998. (1998) 113–134.

KONTNY 2008.

Bartosz Kontny: The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture. *JRMES* 16. 2008. 107–145.

KONTNY 2019.

Bartosz Kontny: Cultural influence or migrations? The Przeworsk culture model of military equipment in the European Barbaricum in the Roman Period. In: *Kultúra przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne. / Przeworsk Culture. Transformation processes and external contacts.* Red. Karolina Kot-Legieć – Andrzej Michałowski – Marek Olędzki – Magdalena Piotrowska. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019. 327–357.

KŐHEGYI–VÖRÖS 2011.

Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. [Summary.] *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 1. Szeged 2011.

KULCSÁR 1998A.

Kulcsár Valéria: Újabb szempontok a hévízgyörki szarmata sírok etnikai meghatározásához. In: *Egy múzeum szolgálatában. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére.* Szerk. Asztalos Tamás. Múzeumi Füzetek 48. Aszód 1998. 75–84.

KULCSÁR 1998B.

Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai [Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin]. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

MAÇZIŃSKA 2001.

Magdalena Maçzińska: Einige Fibeln südlicher Herkunft im Hortfund von Lubiana in Pommern. In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in Aszód and Nyíregyháza in 1999. Ed. Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár. Múzeumi Füzetek 51. – Jósa András Múzeum Kiadványai 47. Aszód – Nyíregyháza 2001. 77–93.

MASEK 2012.

Masek Zsófia: Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. [Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri.] In: Ante viam stratam: a Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2102. 179–342.

PÁRDUCZ 1944.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II. ArchHung XXVIII. 1944.

PÁRDUCZ 1950.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, III. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, III. ArchHung XXX. 1950.

PÁRDUCZ 1956.

Mihály Párducz: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. ActaAH VII.1956. 139–182.

PÁRDUCZ 1959.

Mihály Párducz: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. ActaAH XI. 1959. 309–398.

PÁRDUCZ 1960.

Párducz Mihály: Hunkori szarmata temető Szeged-Öthalmon. [Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Öthalom.] MFMÉ 1958–1959. (1960) 71–99.

PÁRDUCZ–KOREK 1948.

Párducz Mihály – Korek József: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emlékanyagában. [Les éléments Germaniques dans la civilisation Sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös.] ArchÉrt 7–9. 1946/48. (1948) 291–312.

PÁRDUCZ–KOREK 1959.

Párducz, Mihály – Korek, József: Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. ActaAH X. 1959. 159–194.

PEŠKAŘ 1972.

Ivan Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Academia, Praha. 1972.

RIC III

Harold Mattingly – Edward A. Sydenham: The Roman Imperial Coinage III. Spink & Son, London 1930.

RUPNIK 2014.

Rupnik László: Római kori vasszerszámok Pannoniából. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2014.

K. TUTKOVICS 2015.

K. Tutkovics Eszter: Szarmata temetkezések a bükkábrányi lignitbánya területén. Bükkábrány-Bánya XI/A lelőhely szarmata sírjai. [Sarmatian burials in the lignite mine of Bükkábrány. Sarmatian graves at the archaeological site of Bükkábrány-Bánya XI/A.] *HOMÉ* LIV. 2015. 221–274.

VADAY 1989.

Andrea H. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. 1988–1989. (1989).

VADAY 1998.

Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerk. Havassy Péter. Gyulai katalógusok 6. 1998. 117–143.

VADAY–DOMBORÓCZKI 2001.

Vaday Andrea – Domboróczy László: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiserfrühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. [Mezőszemere, Kismari-fenék. Késő császárkori – kora népvándorláskori temetőrészlet. Mezőszemere, Kismari-fenék. Late Imperial – Early Migration Period Cemetery fragment.] *Agria* XXXVII. 2001. 5–206.

VÖRÖS 1983.

Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva–Eperjesen. [Eine Sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva–Eperjes.] *MFME* 1982/83-1. 129–172.

VÖRÖS 1989.

Vörös Gabriella: Fegyveres sírok az Alföldön a 4. század második fele és az 5. század közepe között. [Begräbnisstätten mit Waffen auf der ungarischen Tiefebene von der zweiten Hälfte des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts.] *MFME* 1988-1. (1989) 41–58.

VÖRÖS 2001.

Vörös Gabriella: Övek a szarmata férfiak sírjaiban. (A Hódmezővásárhely-kopáncsi sír leleteinek újraértelmezése). [Gürtel in den sarmatischen Männergräbern. (Die neue Deutung der Grabfunde von Hódmezővásárhely-Kopáncs).] *MFME – StudArch* VII. 2001. 319–331.

VÖRÖS 2015.

Vörös Gabriella: Szarmata temetőrészlet Kunfehértóról a 2-3. századból. In: Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 140. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Halasi Múzeum 4. Thorma János Múzeum, Kiskunhalas 2015. 65–85.

ZIELING 1989.

Norbert Zieling: Studien zur germanischen Schilden der Spätlaténe- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *BAR-IS* 505. 1989.

ZOLTAI 1941.

Lajos Zoltai: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *DissPann II*: 11. 1941. 269–308.

Sarmatian graves with weapons from Bükkábrány–Határszeg

The settlement of Bükkábrány is located in Borsod-Abaúj-Zemplén County, along Road 3, near Vatta, Csincse, and Mezőkeresztes settlements (Fig. 1). The natural environment is very interesting, located in a mosaic area that greatly influences the archaeological sites, called Borsodi Mezőség. Significant lignite deposits with huge extraction potential have been known in this area since geological exploration in the 1960s. The Bükkábrány mine has been operating since 1985, the rescue excavations associated with this mining area started in 2007 by Herman Ottó Museum (Miskolc). In 2011, a well-defined zone was mapped, when the mining and the excavations reached the area of Csincse Stream and its elevated bank. In 2013–2014, graves of a large Sarmatian cemetery were found on the west bank of this stream as part of sites Bükkábrány, Bánya (Mine) XI/B and XII/B. Widespread looting was observed in this cemetery, however, a wide variety of artifacts remained in the graves. The male graves after the robbery characterized by weapons, are presented in this paper (Str. 1673, Str. 47, Str. 76, Str. 170, Str. 173).

Unfortunately, only 107 graves of this cemetery could be excavated, the area between the two cemetery parts was destroyed by mining activities. Until the artifacts are fully processed, we can only assume that the two parts belonged to the same cemetery, although the rows of graves that once stood together can be well seen on the map. One of the interesting features about the graves and the cemetery is that they are located directly outside of the Csörsz Ditch (Fig. 2).

The male graves with weapons are difficult to take to a well-defined chronological unit because there are only a few finds that made dating possible. These burials were looted almost completely, in some cases no bones survived and finds were also damaged.

Grave 1673 is separated from other burials with weapons (Fig. 8). The triangular-shaped spearhead found in this burial is a common type, that appeared from the 2nd–3rd century, but it was also used in the 5th century. Besides, the burial contained a 2nd-century silver coin, an iron knife, and a semicircular iron buckle (Fig. 3). Based on these finds, dating is difficult. In grave 47, an iron spearhead and an axe were found (Fig. 4: 1, 4). The spear was fragmentary and the shape of the axe does not allow the dating. However, iron axes appear from phase C2-D at the territory of the Przeworsk Culture, but we did not find a similar form in this area. The type of silver brooch with returned foot (Almgren 166) found in grave 76 appeared from the early 3rd century to the 4th century (phase C1b-C3). A bronze bell, a long double-edged sword, and some arrowheads were found in this grave, but these finds do not make a more exact dating possible (Fig. 5). The sword found in grave 170 is similar to the weapon of grave 76 (Fig. 6: 1) and both swords had wooden scabbards. The type of domed shield boss (Type Zieling P) found in grave 173 appeared in

Przeworsk contexts in phase C2-C3 and became more widespread from the early 4th century. In this grave, a trapezoid shield grip is dated to phase C1a-C1b, but usually, the type of this shield boss and grip appear together in the burials of the Przeworsk Culture (Fig. 6: 3, 7). Finally, two of these graves with weapons can be dated more exactly. The type of brooch and bell found in grave 76 suggest a dating to the second half of the 3rd century. The domed shield boss and the trapezoid shield grip found in grave 173 are dated to the early 4th century. Iron axes appear in this time at the area of the Przeworsk Culture, so grave 47 is associated with the second half of the 3rd century and the early 4th century.

Sarmatian cemetery found at site Bükkábrány, Bánya XI/B and XII/B provided new and important data to the Roman Period of this area. Based on the weapon finds of the graves, we can assume more active connections between the northern part of the Great Hungarian Plain and the German territories.